

Ikääntyneet muistellussa lapsuudessa

Sinikka Vakimo

Artikkelissa tarkastellaan ikääntyvien pääkaupunkilaisten kirjoittamaa muistelukerrontaa lapsuudesta 1950- ja 1960-lukujen maaseudulla. Artikkelissa kysytään, miten ikääntyneet olivat läsnä lapsen kasvuympäristössä ja osallistuivat sosiaaliseen vuorovaikutukseen yhteiskunnallisen murroksen kehystämässä, maalta kaupunkiin suuntautuvan elämäntien muokkaamissa olosuhteissa. Kirjoitettuja lapsuudenkuvauksia tarkastellaan artikkelissa affektiteoreettisen keskustelun ja muistitututkimuksen metodologisesta perspektiivistä. Havainnoitavana ovat siis tunnesävyiset kuvaukset, hienosävyiset tuntemukset, joissa ikääntyneitä merkityksellistään ruumiillisen kohtaamisen ja toiminnallisen vuorovaikutuksen kautta. Isovanhemmat piirtyvät muisteluissa tärkeiksi turvallisuutta tuottaviksi aikuisiksi, jotka auttelivat lapsuudenperheessä ja tarjosivat lapsen kaipaamaa aikuisen läheisyyttä ja huomiota. Lapsinäkökulmaisissa muistikuvissa korostuvat tunnesävyt, kun taas konkreettisia opetuksia, elämänohjeita ja yhdessä tekemisen hetkiä muisteltiin vähemmän. Artikkelista nousevat esiin isovanhempien lisäksi myös ikääntyneet sukulaiset ja kyläläiset, joiden merkitystä maalaislasten kasvuympäristössä ei juurikaan ole huomioitu. Isovanhempien ohella myös näiden muiden vanhojen ihmisten läsnäolo lasten arjessa oli merkityksellistä. Heidän nähtiin toimineen eräänlaisena kulttuurisena mallina siitä, miten elämää voi elää eri tavoin ja miten yhteisöllisyys ja toisista huolehtiminen ovat edelleen tärkeitä jälkimodernissa yhteiskunnassa.

Johdanto

Kulttuurigerontologisessa tutkimuksessa on esitetty, että modernisaatioprosessit itsessään ja jälkimoderni yhteiskunta erityisesti siirtäisi ikääntyneet jonkinasteiseen näkymättömään kulttuuriseen asemaan (esim. Featherstone & Hepworth 1989; Myerhoff 1992). Osaksi tähän on syynä eläkkeelle siirtyminen ja sen myötä ikääntyneiden elämäntien painottuminen perheen ja kodin sfääriin. Yksityisessä kodin ympärille rajautuvassa elämäntienpiirissä isovanhemmat ja sukulaistädit ja -sedät ovatkin olleet aina läsnä muovaten omalta osaltaan lapsuuden elinympäristöä. Usein he ja etenkin isovanhemmat ovat toimineet huomattomina hoivaajina ja perheen tukijoina. Tämän kulttuurisen aseman takia isovanhempia on myös tutkimuksessa tarkasteltu pitkälti huolenpidon kannalta ja nähty heidät eräänlaise-

na perheen apureservinä (ks. esim. Timonen 2019; Aber & Timonen 2012). Lisäksi isovanhempien tehtäviin on katsottu kuuluvan kulttuuriin, sen traditioihin ja moraaliseen ajatteluun kasvattaminen sekä jatkuvuuden tunteen tuottaminen menneen ajan ja nykyisyyden välille (ks. Ruoppila 1954; Myerhoff 1992; Korkiakangas 1996; Hurme & Metsäpelto 2004; Fågel ym. 2010; Bengtson ym. 2013). Isovanhempien ja muiden vanhempien ihmisten merkitystä lapsuudessa on kuitenkin tutkittu varsin vähän.

Artikkelini tavoitteena on tehdä näkyväksi kulttuuriseen ja tutkimukselliseenkin marginaaliin helposti jääviä ikääntyneitä tarkastelemalla sitä, miten he ovat olleet läsnä lasten arjessa modernisoituvassa Suomessa, ja minkälaisia kasvatuksellisia rooleja heille muistellussa lapsuudessa rakentuu. Tarkasteluni nojautuu näkemykseen kasvatuksesta kulttuurisena ja ihmisten väliseen vuorovaikutukseen perustuvana ilmiönä, joka on sidoksissa muun muassa aikaan ja vallalla oleviin kasvatusideaaleihin, paikallis- ja lähikulttuurin kehyksessä muotoutuviin sosiaalisiin suhteisiin sekä sukupolvien väliseen vuorovaikutukseen (ks. Hurme 1988; Hännikäinen & Rasku-Puttonen 2006; Korhonen 2006; Hurme & Metsäpelto 2004).

Suuntaan etsivän katseeni menneisyyteen, 1950- ja 1960-luvun muisteltuun lapsuuteen. Ajankohta on kiinnostava, koska koko 1900-luvun Suomea leimaava modernisoituminen sai erityisesti sotien jälkeisinä vuosikymmeninä vauhtia ja maassamme elettiin vahvaa yhteiskunnallista ja kulttuurista murrosta. Kuten muistakin sosiaalisista järjestyksistä, tuoloin neuvoteltiin myös perheen tehtävistä ja sukupuolten ja sukupolvien välisten ”sopimusten” suunnista (ks. Karisto ym. 1997; Korhonen 2006; Julkunen 2004). Lisäksi monet vanhaan säätyläis- ja agraarikulttuurin perintöön kytkeytyneet ajattelumallit, kasvatukselliset ja koulutukselliset ideaalit sekä samalla lasten tulevaisuushorisontit muotoutuivat uudelleen voimistuvan maaltamuuton ja nousevan kaupunki- ja nuorisokulttuurin vanavedessä (ks. esim. Koski 2011; Hytönen & Rantanen 2013; Malinen 2018). Muutokset koskettivat myös lapsia ja ikääntyneitä sekä heidän vuorovaikutussuhteitaan perheiden lisäksi myös maaseutukylissä ja kaupunkien arkisissa lähikulttuureissa.

Tutkimukseni perustuu ikääntyneiden¹ kirjoittamaan muisteluaineistoon ja nojautuu muistitietotutkimuksen metodologiaan. Sen keskiössä ovat erilaiset henkilökohtaiseen maailmaan ja arkeen liittyvät kokemukset ja näiden muisteleminen joko suullisesti haastatteluissa, kirjallisesti tai muutoin (ks. esim. Thompson & Bornat 2017; Charlton ym. 2008; Fingerroos ym. 2006). Muistitietotutkimus on avannut monia tapoja, joilla katsoa tutkittavaa ilmiötä yksilön omasta näkökulmasta, kerrontahetken kehykseen sidoksista tulkintaperspektiivistä. Muistitietotutkimuksen perustana olevat muisteluaineistot rakentavatkin yksilöllisesti suodattuvina ja sosiaalisesti välittyneinä monitulkintaisen näkemyksen kerrottavista kokemuksista – tässä tapauksessa lapsuudenkokemuksista – ja kuvattuna aikakauden kulttuurisesta ja yhteiskunnallisesta todellisuudesta. (Pöysä 2015, 18–25; Tuomaala 2004, 61–62.)

Tutkimukseni keskustelee kotikasvatuksen historian ja kulttuurintutkimuksen kentällä ja pyrkii aineistolähtöisestä muistitiedon metodologisesta perspektiivistä käsin täydentämään kuvaa ikääntyneistä kulttuuriin kasvattajina. Viitekehykseni nojautuu niin lapsuuden kuin vanhuudenkin tutkimuksen tutkimusintressien yhdistämiseen: vanhuuden ikäkaudelle

1 Käytän kirjoituksessani määreitä *ikääntynyt* ja *vanha ihminen* toisilleen synonyymisina. Vastaavasti käytän *vanhus*-sanaa vain silloin, kun viitataan korkeaan ikään. Tarkkoja rajoja ”ikääntyneelle” tai ”vanhukselle” en lähtökohtaisesti anna eikä se ikämäärittelyn suhteellisuuden vuoksi ole tutkimusasetelmassani hedelmällistä. Nojaudun aineiston tuottajien, muistelijoiden omiin määrittelyihin ikääntyneistä.

konstruoituihin merkityksiin ja merkitysten välitykseen, kun ikääntyneenä muistellaan lapsuutta.

Affektiivinen muistitietotutkimus artikkelin viitekehystenä

Kysyn artikkelissani, mitä muisteluhetkellä 60–70-vuotiaat kirjoittajat näkevät ikääntyneiden merkinneen heidän lapsuudessaan ja minkälaiseksi heidän muistoissaan piirtyvät lapsuuden kohtaamistilanteet ikääntyneiden kanssa. Näitä muistelemalla konstruoituja kohtaamistilanteita tarkastelen kasvatuksellista vuorovaikutusta sisältävänä toimintana, johon osallistuvat kaikki lapsen elämänympäristössä toimivat ihmiset enemmän tai vähemmän tietoisesti. Siten kiinnostukseni kohteena eivät ole pelkästään agraariyhteisössä hoivavastuuta jakaneet isovanhemmat tai vain konkreettiset opetukset, joita vanhemmilta ihmisiltä muistetaan saadun, vaan ylipäätään kaikkien lapsen elämänpiiriin kuuluneiden ikääntyneiden ja lasten väliset vuorovaikutustilanteet. Näissä ihmisten välisissä kohtaamisissa välittyvät myös kulttuuritraditiot ja käytännön taidot.

Oletan lähtökohtaisesti, että ne vanhat ihmiset, joita lapsuudesta ylipäätään muistetaan, ovat jollakin tavoin jättäneet jälkensä kirjoittajan elämään ja olleet siten merkityksellisiä. Erityisen tarkkailun kohteena ovat ne kirjoitusten kohdat, joissa kuvataan ikääntyneitä ja heidän kanssaan lapsena käytyä vuorovaikutusta tunnesävyisesti. Tällaiset hetkelliset ja ruumiiseen kiinnittyvät tuntemukset, affektit, syntyvät ja muokkaantuvat ihmisten välisissä arkisissa kohtaamisissa. Ne muodostavat kulttuurisesti määräytyneitä ”tunnejärjestyksiä” (González 2012, 1–3), joiden mukaan tunteita ilmaistaan ja merkityksellistetään osana monitulkintaista, yhteisesti jaettua ja yhteiskunnallisesti kontrolloitua kulttuurista merkityksenantojärjestelmää. Oman elämän merkittävien tapahtumien ja historiallisen kokemuksen muistamisessa tunteilla onkin keskeinen rooli. (Näre 1999, 10–11; Peltonen 2006, 108–110; Tepora 2018, 87.)

Affekti-käsitteen käytöllä kytkeydyn väljästi lähinnä feministisessä kulttuurintutkimuksessa esiin nostettuun pohdintaan tunteista, niiden ruumiillisuudesta ja asemasta ihmisen ja maailman välisenä muovautuvana sidoksisuutena (ks. esim. Ahmed 2018 [2004]; Juvonen & Kolehmainen 2018; Jokinen & Venäläinen 2015; Liljeström & Paasonen 2010; Harding & Pribram 2009). Tutkimussuunnan pyrkimyksenä on siirtää näkökulmaa tunteista yksilöpsykologisina ilmiöinä kohti ihmisten välisyyttä ja sosiaalisia vuorovaikutustilanteita, jotka muovaavat kehojen välisiä suhteita (Kolehmainen & Juvonen 2018, 3–5; Blackman & Venn 2010, 8–9). Minun lähestymistavassani tämä merkitsee sitä, että pyrin tavoittamaan kielellisten konstruktoiden lisäksi niitä määrittelemättömiä, hienovaraisesti tekstistä esiin nousevia ja niissä liikkuvia tuntemuksia, jotka kytkevät muistelijat kuvaamiinsa vanhoihin ihmisiin. Tulkitsen näitä affektiivisia kuvauksia lapsuuden ajan tärkeiksi nähtyjen vanhojen ihmisten ja muistelijan välisen tunnelmaston kuvauksina ja lapsuuden ajan kasvuympäristön hahmotuksina laajemminkin.

Lapsuuden ajan muistoihin eläytyminen ja lapsen kokevaan kehoon asettuminen muistelemalla on jo itsessään affektiivisia merkityksiä esiin houkutteleva tilanne (ks. Iltanen 2005). Tämä näkyy yleisessä tendenssissä muistella lapsuutta tunnesävyisesti joko kultaisena aikana tai sen vastakohtana, kurjuuden aikakautena. Muistelutilanteessa liikutaankin tyypillisesti eri aikatasoilla ja vertaillaan aikakausia toisiinsa niitä arvottaen ja kokemuksia selittäen ja tulkiten. (Makkonen 2009, 85–86; ks. Karvonen ym. 2018; Ylitapio-Mäntylä & Uitto 2018; Savolainen 2015.) Tunteet ja tuntemukset ovatkin muisteluprosessissa liikkeesä, kun itseen kytketään elämän varrelta muistettuja ja koettuja ihmisiä, tapahtumia ja asioita (ks. Ahmed 2018, 25–27).

Menneen elämän muisteluun suodattuu niin henkilökohtaisesti muistamisen arvoisiksi nähtyjä kuin aikakauden yhteiskunnalliskulttuuriseen todellisuuteenkin ankkuroituvia aiheita (Peltonen 2006, 107–111; Pöysä 2015, 24–25). Muisteluprosessi nähdään konstruktivisena toimintana, joka on vuorovaikutuksessa muistelun (oletettuun) vastaanottajaan ja muisteluhetken vuorovaikutustilanteeseen ja laajemminkin sitä ympäröivään merkitysmaailmaan. Muistelu on luova prosessi, johon punoutuu monisyisiä, kokemiseen ja eläytymiseen perustuvia, myös fiktiivisiä ja itselle kerrottuja aineksia (ks. Gonzáles 2012, 7–8; Saarenheimo 1997). Tutkimusmetodologisena periaatteena on kuitenkin syytä pitää mielessä, että vaikka tutkimuksessa tavoitellaan lapsen kokemusta, on aikuisten laatimissa lapsuusmuisteluissa aina äänessä aikuinen, joka tulkitsee omia kokemuksiaan toiselle aikuiselle elämäkokemuksensa ja kerronnallisten keinojensa kehyksessä (Tuomaala 2004, 44).

Muistelutilanne ja muisteluohjeet puiteistavat tutkimusta varten tuotettavaa muistelukerrontaa (Fingerroos & Haanpää 2006, 32–35). Siten näennäisesti samaa ilmiötä tai aikakautta koskeva muistelukerronta saattaakin tematisoitua hyvin eri tavoin, mikä on nähtävissä esimerkiksi lapsuusaikaan fokusoituissa muisteluaineistoissa ja niihin perustuvissa tutkimuksissa. Niitä onkin hyödynnetty kohtuullisen paljon perinteen ja kasvatushistorian tutkimuksessa (esim. työ ja leikit lapsuudessa: Korkiakangas 1996; koulumuistot: Kosonen 1988; Tuomaala 2004; Karvonen ym. 2018; tehtaalaislapsuus: Makkonen 2009; evakkolapsuus: Savolainen 2015; Riutamaa 2016; koulukotikokemukset: Laitala & Puuronen 2016; ks. myös *Kasvatus & Aika* 2018; *Elore* 2018).

Lähimmäksi kirjoitukseni viitekehystä ja 1950- ja 1960-lukujen suomalaislasten kotipiiriä kasvuympäristönä tulee moniaineistoista lähestymistapaa noudattava *Jälleenrakentajien lapset* (Malinen & Tamminen 2017). Siinä tutkitaan kokonaisvaltaisesti sota-ajan jälkeisten lapsisukupolvien kokemusmaailmaa. Myös Stina Fågelin (2010) kartoitus suurten ikäluokkien lapsuusmuistoista ja niissä esiintyvistä isovanhempien rooleista puiteistaa tutkimusasetelmaani. Jaana Kemppaisen (2001) ja Eeva Riutamaan (2016) kirjoituksissa taas yhdistyvät muistitiedon tutkimuksen metodologinen ote ja kotikasvatuksen ja lasten kokemusmaailman tutkimusintressi. Kemppainen tarkastelee kotikasvatustraditioiden siirtymistä kolmelta sukupolvelta toiselle; sukupolvista keskimmäisen lapsuuskokemukset tulevat lähelle omien muistelijoitteni lapsuutta. Riutamaan tutkimuksen fokus on evakkolasten kasvukokemuksissa, ja se tarjoaa tietoa muistelluista kodin ihmissuhteista ja lapsuuden kasvuympäristöstä sodan aikana ja sen jälkeen (ks. myös Savolainen 2015). Isovanhempien ja muiden ikääntyneiden merkitykset lapsuudessa jäävät kuitenkin mainituissa muisteluaineistoihin nojautuvissa tutkimuksissa – Fågelin tutkimusta lukuun ottamatta – sivujuonteiksi ja irrallisiksi maininnoiksi heidän ajoittaisesta läsnäolostaan lapsen elämässä. Toki eräissä toisenlaisissa tutkimusasetelmissa on tarkasteltu isovanhempien merkitystä lapsille (ks. esim. Hurme 1986a ja 1986b, 1988; Rönkkö 2003), mutta kovin niukasti on tutkimusta aihepiiristä tehty.

Yhdessä muisteltu, yksin kirjoitettu lapsuus

Artikkelini perustuu pääkaupunkiseudulla asuvien ikääntyvien tuottamaan, pitkälti omaelämäkerralliseen kehykseen asettuvaan kirjoitusaineistoon. Se koottiin syksyn 2016 ja kevään 2017 aikana. Tutkimusaineiston tuottamisessa yhdistyy sekä kollektiivisen suullisen muistelemisen että yksilöllisen, kirjoitetun muistelemisen piirteitä (ks. Korkiakangas 2006, 126–132). Aineiston nimittäin tuottivat kahteen ikääntyneiden keskusteluryhmään kuuluneet jäsenet, jotka kokoontuivat noin puolen vuoden aikana yhteensä 10 kertaa keskustelemaan ryhmäohjaajien johdolla ennalta sovitusta teemoista. Ryhmäläisten toivottiin kirjoittavan

keskusteluteemasta tutkijaryhmälle² jokaisen keskusteluistunnon jälkeen. Kirjoittaminen oli vapaaehtoista eikä se vaikuttanut keskusteluryhmään osallistumiseen. Ryhmissä muisteltiin ikääntyneitä ihmisiä ja heidän merkitystään keskustelijoiden elämänsä eri vaiheissa lapsuudesta vanhuuteen sekä refleктоitiin omia ikääntymisen kokemuksia.

Tutkimusaineistoa tuottaneet ikääntyneiden keskusteluryhmät perustettiin tutkimusta varten, joskin toiminta niveltui saumattomasti keskusteluryhmät vetäneen, pääkaupunkiseudulla toimivan kansalaisjärjestön muuhun arkiseen toimintaan.³ Ryhmiin etsittiin jäseniä järjestön ilmoitustaululle kiinnitettyllä ja verkkosivuilla julkaistulla osallistumiskutsulla. Kaikki keskusteluryhmiin ilmoittautuneet otettiin mukaan eikä heitä valikoitu ennalta; myös ”ikäntyneen” tarkempi määrittely jätettiin kutsussa avoimeksi. Siten ryhmiin hakeutui ihmisiä, jotka katsoivat sopivansa väljään ikämäärittelyyn ja jotka olivat valmiita jakamaan kokemuksiaan ryhmässä. Ryhmäläiset eivät useimmiten tunteneet toisiaan ennalta.

Ryhmäkokoontumisten alussa ryhmäläisille kerrottiin tutkimushankkeesta, ryhmän toiminnasta ja heidän osallistumisensa vapaaehtoisuudesta. Ryhmäläisten kanssa sovittiin myös tutkimuksessa noudatettavista eettisistä sitoumuksista, kuten kirjoittajien anonymiteetin varjelusta⁴ ja aineiston sensitiivisistä, kunnioittavasta käsittelemisestä (ks. Malinen & Hytönen 2018, 145–146). Kaikki ryhmäläiset antoivat kirjallisen suostumuksen aineiston käyttöön. Vuosina 2016–2017 kokoontuneesta kahdesta keskusteluryhmästä kertyi yhdeksän ihmisen kirjoitukset (seitsemältä naiselta ja kahdelta mieheltä). Tämän lisäksi tausta-aineistoon kuuluu ryhmäohjaajien raportti ryhmien toiminnasta sekä keskustelumuistiinpanoni ensimmäisen ryhmän kokoontumisesta, jossa vierailin, sekä keskusteluista ryhmäohjaajien kanssa.

Keskityn tässä artikkelissa analysoimaan ja tulkitsemaan kirjoituksia ryhmien toisen istunnon keskusteluteemasta eli muistelijoiden lapsuuden vanhoista ihmisistä. Teemasta kirjoittivat kaikki muistelukirjoituksia laatineet, mikä kertonee lapsuuden muistelemisen mieluisuudesta. Artikkeliani luettaessa on kuitenkin syytä pitää mielessä, että yleisten lapsuusmuisteluiden tai kotikasvatukseen tai vanhoilta ihmisiltä opittuihin asioihin fokuoitu- jen muisteluiden sijasta kirjoittajien toivottiin pohtivan lapsuutensa ja nuoruutensa vanhojen ihmisten merkitystä yleisellä tasolla, mihin tematiikkaan heitä ohjattiin väljästi virikekysymyksillä⁵ (vrt. Fågel 2010). Pyrimme siten välttämään muistelijoiden liikaa ohjailua ja antamaan heille mahdollisuuden merkityksellistää muistamiaan ikääntyneitä omalla tavallaan.

2 Tutkijaryhmä koostui Koneen säätiön vuosina 2016–2019 rahoittaman tutkimushankkeen *Normaalien rajoilla. Dementian ja vanhuuden kulttuuriset merkitykset suomalaisessa ja venäläisessä kulttuurissa* tutkijoista. Keskusteluryhmien kokoontumisrunгон, istuntojen teemat ja annetut virikekysymykset laadin yhdessä toisen ryhmävetäjän kanssa.

3 Ryhmiä vetivät ohjaajat, joilla oli terapeutin koulutus. Ryhmät eivät kuitenkaan olleet terapeuttisia kliinisessä mielessä, vaan niiden tavoitteena oli tukea ikääntymisen prosessia osana sukupolvien ketjua. Jokaisen kokoontumiskerran tematiikka virittävine alakysymyksineen annettiin ryhmäläisille ennalta. Alun perin tarkoituksemme oli myös äänittää ryhmien keskustelut, mutta se osoittautui hankalaksi ja häittäsi luottamuksellisen ilmapiirin syntyä, mistä syistä siitä luovuttiin. Ryhmäläiset kokivat ryhmän toiminnan antoisaksi (Ryhmäohjaajien raportti ryhmistä).

4 Jotta kirjoittajia ei tunnistettaisi mahdollisten toistuvien aineistolainausten perusteella, olen poistanut tekstin lopullisesta versiosta aineistokytkenät kirjoittajiin antamalla kirjoittajille ja heidän mainitsemilleen paikan- yms. nimille vaihtuvia peitenimiä.

5 Lapsuutta ja nuoruutta koskevat virikekysymykset käsitelivät mm. ikääntyneiden määrittelemistä, ulkonäköä, kohtelua, hoitoa, muistisairauksia, tunnesiteitä ja vanhojen tarinoita sekä isovanhempia ja kuolemaa.

Toisin kuin muistitietokeruissa yleensä (ks. Pöysä 2015, 20–22), aineistoni muistelijat ovat taustaltaan suhteellisen yhtenäisiä. Heistä enemmistö on naisia, he ovat iältään 60–70-vuotiaita, ja vanhimmat heistä kuuluvat ns. suuriin ikäluokkiin (ks. tarkemmin Karisto 2005). Kaikki olivat olleet tai olivat edelleen naimisissa; yksineläviä heistä oli kirjoittamishetkellä viisi. Kiinnostavaa on, että kaikilla tutkimusaineistoa tuottaneilla oli lapsia ja lapsenlapsia. Aineistoni muistelukerrontaa värittikin kokemus omasta isovanhemmudesta ja arkisesta vuorovaikutuksesta lastenlasten kanssa. Näiden kokemusten voi myös olettaa aktivoineen lapsuuden muistelua ja omien lapsuuskokemusten vertailua nykyhetken lapsuuteen ja siten tavallaan lähentäneen nykyistä muisteluhetkeä muisteltuun ajankohtaan, vuosikymmenten takaiseen omaan lapsuudenaikaan (ks. Fågel 2010). Ryhmäläisten taustatietoja ei kysytty, mutta kaikki asuivat pääkaupunkiseudulla ja kuuluivat alempaan keski- luokkaan tai tekivät suorittavaa työtä. Ikäpolvelle tyypillisesti kirjoittajien lapsuus paikantui kuitenkin eri puolille Suomen maaseutua (ks. Tuomaala 2004, 25).

Kirjoituksissa siis kuvataan enimmäkseen maaseudun lapsuutta, joskin aineistoni muistelijat olivat jo nuorena lähteneet maalta ja osittain myös etääntyneet maaseudun kulttuuri- piiristä (vrt. Korkiakangas 1996). Heidän lastensa sukupolvi onkin ensimmäisiä, joille muodostui jaettu kokemus ”mummolasta maaseudulla”. Jossain määrin jaetut elämäkokemukset ovat todennäköisesti vaikuttaneet aineiston muotoutumiseen myös siten, että siitä välittyy vahvasti samankeskisyyden tuntu (Pöysä 2015, 23; ks. Korhonen 2006, 52–54), jonka itsekin jaan. Minun ja muistelijoiden elämänpolut ovatkin kulkeneet samansuuntaisesti ja kutakuinkin samoina vuosikymmeninä maalta kaupunkiin, agraarikulttuurista koulutusyhteiskuntaan. Näen samankeskisyyden tunnun ja elämäkokemusten osittaisen jakamisen tutkimusaineistoni muistelijoiden kanssa olevan etuni kirjoitusaineistoon ja sen merkitysmaailmaan virittäytymisessä (ks. Kummala 2017, 5–6). Uskon siten tunnistavani herkästi muistellun ajankohdan maaseudun tunnekulttuurille ja sitä leimaaville affektiivisille suhteille ominaisia asemoitumisia aineistossani.

Lisäksi aineistoni samankeskisyyttä on saattanut vahvistaa se seikka, että aineiston tuottamista, siis subjektiivisten muisteluiden kirjoittamista, edelsi aina temaattisesti suunnattu ryhmäkeskustelu. Ryhmäkeskusteluissa tuotetaan usein jonkinasteista jaettua näkemystä, yhteistä kulttuurista ymmärrystä keskusteltavasta asiasta (ks. esim. Pietilä 2017) – tällä kertaa elämänvaiheista ja vanhenemisen kokemuksista. Näin ollen voi olettaa keskusteluiden myös yhdenmukaistaneen muisteluita. Toisaalta kirjoitettuun muisteluun on saattanut myös päätyä sellaista henkilökohtaista ja yksilöllistä ainesta, jota kirjoittaja ei halunnut tai ehtinyt tuoda ryhmässä esiin tai joka nousi mieleen vasta ryhmäkeskustelun virittämänä.

Aineistoni luennassa on otettava huomioon myös se seikka, että ikääntyneet muistelevat ikääntyneitä ajankohtana, jota luonnehtii tietynlainen yhteiskunnallinen tilanne: ikääntyneet ovat erityisasemassa. Tällä viitataan siihen jatkuvaan julkiseen keskusteluun hoivavastuusta, väestön ikääntymisen kustannuksista ja ikääntyneiden muulle yhteiskunnalle muodostamasta ”taakasta”, jossa ikääntyviä tavallaan syyllistetään olemassaolostaan ja jota 2000-luvulla on toistuvasti käyty. Hyvällä syyllä voikin olettaa, että ikääntyvillä kirjoittajilla on muisteluprosessissa ollut tendenssinä puolustaa ikääntyviä heitä kohtaan suuntautuvaa ongelmapuhetta vastaan. Lisäksi muistelijoiden mahdollinen samanikäisyyden kokemus muisteltujen ihmisten kanssa on saattanut osaltaan vahvistaa aineistosta ilmenevää suo- peampaa, ymmärtävämpää suhtautumista ikääntyneitä kohtaan. Tällaiset erityiset seikat vaikuttavat aineiston tulkinnan mahdollisuuksiin, ja ne on syytä pitää mielessä aineistoa analysoidessa.

Aineistoni on kirjoittajamäärältään suhteellisen niukka, mikä on otettava huomioon tuotetun tiedon yleistettävyyttä pohdittaessa. En siksi pyri aineiston luennassa todentamaan

mitään, vaan paremminkin etsimään uusia näkökulmia, eräänlaisia menneisyydestä ja siihen kytkeytyvistä kasvatustodellisuuksista kertovia johtolankoja (Ginzburg 1996), sekä tekemään tutkittavasta ilmiöstä teoreettisesti informoituja tulkintoja (ks. Nieminen & Vuorio-Lehti 2003). Toisaalta pienempi tekstimäärä tarjoaa hyvän mahdollisuuden lähiluvun kaltaiseen hienovaraiseen tekstianalyysiin ja sensitiiviseen tunnesävyjen luentaan, kun jokaisen yksittäisen kirjoittajan tuottamaa tekstiä voi lukea toistuvasti, kokonaisuutena eri näkökulmista (ks. Pöysä 2015 ja 2010). Lisäksi olen voinut kontekstualisoida jokaisen kirjoittajan lapsuudenmuisteluita peilaamalla niitä hänen tuottamaansa muuhun kirjoitusaineistoon. Muistelijat ovat näin piirtyneet kokonaisiksi persoonallisuuksiksi omine kirjoittajatyyleineen ja painotuksineen, mikä mahdollistaa aineiston ”rivien väliin” kätkeytyvien merkitysten tulkinnan.

Muistelukerronnassa liikutaan luovasti eri aikatasoista ja lapsen ja ikääntyneen toimijapositioneista toiseen. Lapsuusmuistelut merkittävätkin paikoin lapsen ja nuoren kokemuksesta käsin, paikoin kerronnassa on aikuisen ja ikääntyneen jälkikäteistulkinnan sävyttämä arvioiva ote. (Esim. Karvonen ym. 2018, 7–9; Pöysä 2015, 75–80 ja 129–130; Savolainen 2015, 100–102.) Muisteluissa voi hahmottaa myös tasoja, joita kutsun affektiivisiksi. Tällä viitataan siihen, että muistelukerronnassa kuvattavat ihmiset asemoidaan vaihtuviin ”paikkoihin” tunnesävyjen jatkumolla: esimerkiksi läheinen–etäinen, pelottava –turvallinen. Otin nämä aikatasojen ja näkökulmien vaihtelut yhdeksi tulkinnan välineekseni aineistoa lukiessani. Koska olen lähtökohtaisesti kiinnostunut kirjoittamalla ja muistelemalla konstruoiduista 50–60-luvun lasten suhteista ikääntyneisiin, pyrin tässä artikkelissa nojautumaan ensisijaisesti kirjoituksiin, joissa näkökulma on lapsen.

Kohdistan siis tarkemman analyysini niihin muistelukirjoitusten kohtiin, joissa kirjoittajat kuvaavat lapsuuteen sijoittuvia tapahtumia ja kokemuksia, ja joista välittyy kohtaaminen vanhan ihmisen kanssa, tai joissa kuvataan vanhaa ihmistä lapsen arkisessa vuorovaikutuksessa.⁶ Muisteluissa esiintyikin kuvauksia maalaiskylässä vietetylle lapsuudelle ominaisista vanhoista kyläläisistä ja toisaalta myös sukulaisista, joita harvemmin tavattiin. Näiden kuvausten avulla rakennan yleiskuvaa siitä monisyisestä tunnemaistemasta, johon vanhat ihmiset muistellussa maalaiskylän lapsuudessa asettuivat. Tämän jälkeen siirryn tärkeimmäksi muisteltujen vanhojen ihmisten – isovanhempien – kuvausten tarkasteluun. Niissä on affektien suunnasta havaittavissa selkeä jako toisaalta aktiivisiin ja toimeliaisiin ja turvallisuutta tuottaviin isovanhempiin ja toisaalta taas etäisemmiksi koettuihin ja oudoltakin tuntuviin ruumiillisesti haurastuviin isovanhempiin. Jaottelu ohjaa myös artikkelini jäsentymistä.

Ikääntyneet kyläläiset ja sukulaiset: affektien monisyisyys

Maaseudulla ja maatalousvaltaisessa kyläyhteisössä perheen piiriin ja lasten kasvuympäristöön on usein kuulunut sukulaisuus- ja naapuruussuhteiden määrittämänä joukko eri-ikäisiä

6 Lukuprosessini eteni pääpiirteiltään siten, että ensimmäisillä lukukerroilla tarkkailin, keitä vanhoja ihmisiä kuvauksissa on, mitä he muistellussa lapsuudessa tekivät, miten he osallistuivat lasten arjen rakentamiseen ja siinä tarvittavien taitojen opettamiseen. Toiset luentakerrat keskittyivät ihmisten väliin suhteisiin ja vuorovaikutustilanteisiin, siihen miten kirjoittaja itse asemoi itsensä suhteessa tunteiden kuvauksiin, ruumiillisiin kokemuksiin ja ikääntyneisiin. Tässä vaiheessa asetin kunkin muistelijan lapsuusmuistot myös laajempaan kehykseen vertailemalla lapsuusmuistoja kaikkeen kirjoittajan tuottamaan kirjoitettuun aineistoon. Lisäksi huomioin, miten kirjoittaja itse kehystää kerrontaansa mahdollisin affektiivisin sävyin ja tulkitsee vanhuuskuvauksia ja vuorovaikutustilanteita oman elämäntuntemuksensa merkityksellistämällä.

ihmisiä, myös ikääntyneitä ihmisiä. Sodan jälkeen perhemallit olivat vasta muuttumassa ja ydinperheajattelu hiljalleen vahvistumassa (Jallinoja 1993, 25–26), mitkä muutokset näkyivät maaseudulla hitaammin. Mutta keitä kirjoittajat muistivat lapsuutensa ikääntyneinä tai vanhuksina ja miten he ikääntyntytää määrittelivät?

Kulttuurisessa ajattelussamme vanhuuden määrittäminen on perustunut lähinnä työkykyisyyden arviointiin (Rahikainen 2001), kunnes rajapyykki alkoi vuonna 1939 voimaan astuneen kansaneläkelain myötä kytkeytyä entistä tarkemmin kronologiseen vanhuuseläkeikään (Rintala 2003, 87–88). Sosiaalisissa ja kulttuurisissa käytännöissä ikä määrittyy kuitenkin väljemmin ja usein suhteessa määrittelijäänsä (Uotinen 2005, 9–16): useimmat aineistoni muistelijat mainitsevatkin pitäneensä lapsena lähes kaikkia aikuisia vanhoina (ks. myös Lallukka 2003; Hurme 1986a ja 1986b). Varsinaisina vanhoina ihmisinä kuvattiin kuitenkin kotikylän ikääntyneitä sukulaisia tai naapureita, useimmiten isovanhempia. Näiden lisäksi vanhoiksi saatettiin muistaa myös omat vanhemmat: muistelija, joka oli syntynyt kohtuullisen iäkkäille vanhemmille, oli kokenut eläneensä koko lapsuutensa iäkkäiden ihmisten ympäröimänä. Toinen kirjoittaja taas muisti isänsä vanhaksi paitsi sisarusarjan esikoisena myös rankkojen sota-ajan kokemusten ”vanhettamana”, mikä kokemus luonnehtinee laajemminkin sotienjälkeisten lapsisukupolvien kasvuympäristöä (Malinen & Tamminen 2017; ks. Malinen 2018).

Vaikka muistelijoiden lapsuudessa oli varsin tavallista, että lapsia saatiin monessa iässä⁷, yksittäinen kuvaus aineistossani vihjaa siihen suuntaan, ettei lapsuuden ajan kulttuurisissa ikäjärjestyksissä kuitenkaan pidetty yhdentekevänä sitä, minkä ikäisiä vanhemmat ja erityisesti äiti oli. Raija nimittäin kirjoittaa hävenneensä kansakoulussa vanhempiensa ja erityisesti äitinsä mielestään liian korkeaa ikää. Tunnekokemus aktualisoitui hänen siirtymässään kodin piiristä kouluympäristöön, jossa vanhempien ikien vertailu tuli mahdolliseksi (ks. Tuomaala 2004, 102; Lallukka 2003). Tunnistan itsekin samankaltaisen muistikuvan niin ikään kansakoulun aloittamisen ajalta, joskin minun muistoani värittävät ylpeyden ja ilon tuntemukset nuoreksi kokemastani äidistä. Liian vanhalta tuntunut äiti nolotti Raijaa, ja hän kuvaakin muistelussaan kaikkialle levittäytyvää, hahmottomia tuntemuksia ja myös tietynlaista sukupuolihierarkiaa rakentavaa häpeän tunnetta (ks. Ahmed 2018, 136–141; Rätinen 2011, 133–135). Tuntemukset eittämättä myös jäykistivät Raijan ja hänen vanhempiensa välistä kasvatusvuorovaikutusta.

Vanhoista ihmisistä minulle tulee mieleen omat vanhempani. He olivat minusta liian vanhoja. Äitini oli melkein 43-vuotias kun synnyin ja isä pari vuotta vanhempi. Koulun kevät- ja joulujuhlissa, joihin he aina tulivat, minua nolotti. Kukaan ei kyllä sanonut mitään vanhoista vanhemmistani – siihen aikaan ei sanottu, tai minun korviini ei kiusaamista kuulunut. [...] koin sen jotenkin itselleni ja nuoruudelleni vaarallisena ja ahdistavana. Leikkaavana. Säädetytömänä. [...] Isän iäkkäys ei minua juuri häirinnyt [...]. (Raija.)

Kodin lähipiirin ikääntyneiden kuvauksissa korostuvat ikääntyneen kehoon tai luonteenpiirteisiin kytkeytyvät tunnemuistot, joita kuvataan lapsen kokemana. Esimerkiksi Taina luettelee *naapurin sokean tädin, huonokuuloisen sedän, hyvin vanhan ja raihnaisen tädin, paksujalkaisen Raijan ja evakkomummoja ja pappoja* mieleen jääneinä ikääntyneinä kyläläisinä. Tällaisten ruumiinkuvauksen lisäksi muistelijat luonnehtivat merkityksellisiä ikään-

7 Muistelijoiden syntymän aikoihin 1940-luvun lopulta 1950-luvun puoliväliin oli vielä varsin tavallista, että lapsia oli perheissä runsaasti (Karisto 2005, 45; Lindgren & Ritamies 1994, 130–140), jolloin nuorimmat lapset saattoivat syntyä suhteellisen ikääntyneille vanhemmille.

tyneitä myös erityyppisten aistimusten myötä kuvaamalla ikääntyntä sukulaista erottamattomana osana materiaalisen maailman ja tuntemusten verkostoa (ks. Blackman & Venn 2010, 9–10), jossa heidät oli lapsena kohdattu. Nämä merkityksellistetyt ikääntyneet olivat naapureiden lisäksi lähisukulaisia, kuten Marjalla ja Liisalla:

Mieleen nousee viirusilmäinen Asko-eno ja nauravainen Lissu-täti, Nastolan Aila-tädin iloinen ja vieraanvarainen olemus – hänen taitekattoisen vinttinsä tuoksu, kodikkaat ruuat –, Sipoon Iida-täti omenapuiden ympäröimässä omakotitalossaan, Hanna-täti lapsikatraansa kanssa. Kaikki he olivat äidin Karjalan sukulaisia, seurallisia ja ystävällisiä. (Marja.)

Isän siskot olivat naimattomia, asuivat harmaassa mökissä metsässä; Tädit olivat harmaita, ruudullisia ja valppaita kuin hiiret. (Liisa.)

Muita ikääntyneitä naapureita, kylän ”mummoja ja pappoja” kohdattiin eri tavoin arjessa: he saattoivat käydä kylässä, toimittaa joitain asioita tai poltella tupakkaa tuvassa samalla tarinoiden. Heidän luonaan käytiin vierailuilla esimerkiksi lämpimäisiä tai kalansaalista viemässä tai muuten vain heitä tervehtimässä. Tunnistan näistä persoonallisten ja paikoin lasta pelottavienkin iäkkäiden kuvauksista samankaltaisuutta omien maalaiskylän lapsuusmuistojeni kanssa: naapureissa kyläileminen oli arkinen käytäntö, ja usein juuri ikääntyneet olivat niitä, joilla oli aikaa kierrellä taloissa ja istuskella keskustelemassa. Lapsen kokemusmaailmaan ja ympäristöön he kuuluivat myös aineistoni muisteluissa olennaisella tavalla, vaikka saattoivatkin olla lapsen arjessa etäisiä.

Ajan lapsia kasvatettiin kunnioittamaan vanhempia ihmisiä, mikä välittyi myös muisteluaineistostani: vanhempia teititeltiin ja tervehdittiin kohteliaasti tai muuten huomioitiin jollain erityisellä tavalla (ks. myös Ruoppila 1954, 30–34; Fågel 2010). Kohteliasta käytöstä ja vanhempien kunnioitusta korostettiin niin kotona kuin koulussakin; työteliäisyyden, ahkeruuden ja rehellisyyden ohella kohteliaisuuden oppiminen on ollut olennainen osa aikakauden kunnan kansalaiseksi kasvattamisen traditiota (Korhonen 1994, 116–118; Hirsjärvi & Laurinen 2004; Kempainen 2001, 69–76; Riutamaa 2016, 81–82). Esimerkiksi Esko kuvaa, kuinka poikien piti tervehtiä vanhaa opettajaa pokkaamalla ja lakkia nostamalla, minkä osaaminen oikealla tavalla hieman jännittikin. Vaikka tällaista käytöstä ja ikääntyneiden erityistä huomioimista muisteluissa arvostetaan, nousee kuvauksista esiin myös asian kääntöpuoli: kunnioittamisen käytännöt kaavamaisesti ikääntyneiden ja lasten välistä sosiaalista vuorovaikutusta ja etäännyttivät sukupolvia toisistaan. On selvää, että tällä on ollut vaikutuksensa myös kasvatavuorovaikutukseen.

Toisaalta, kuten esimerkiksi seuraavasta aineistokatkelmasta voidaan lukea, eivät kunnioittamissäännöt koskeneet kaikkia kylän ikääntyneitä, vaan ne olivat kietoutuneet muihin statushierarkian piirteisiin. Siten kylän pojat saattoivat pilkata ”noita-akan näköistä” Annia tai vanhemmat varoitella lapsia tapaamasta ”erikoista” Heikkiä, Annin veljeä.

Heikki ja Anni, sisarukset jakoivat talon [...] Annilla törroitti kaksi hammasta suussa, toinen toisella puolella suuta, joka teki hänestä noita-akan näköisen. Kylän pojat hänelle joskus huutelivatkin siitä, mutta Anni vastasi vihaisesti ja siihen se jäi. [...] Meitä lapsia oli varoitettu Heikistä, että on erikoinen ja ettei saa mennä. Meitähän se kielto ei estänyt päinvastoin Heikin tuvasta tuli jännittävä vierailujen kohde. [...] Heikki lämmitteli tupaa kuin savupirttiä pelti kiinni. [...] Heikki itsekin oli kuin nokikolari, naama mustana ja tukka sotkussa hän meitä jututti. (Taina.)

Ikääntyneiden sukulaisten ja naapureiden kehojen ja kotien luonnehdinnan affektiivista verkostoa – tuntemusten ”tapettia” (Paasonen 2017, 42) – voisi kaiken kaikkiaan kuvata lämminhenkiseksi ja kirjoittajalle tärkeän, onnellisen lapsuusmaiseman kuvioimaksi. Siinä risteävät niin yhteisöllisyyden tuottaman huolenpidon ja turvallisuudentunteen kuin lapsuusmuistojen romantisoimisenkin haikeat tunnot (ks. Makkonen 2009, 91–94). Mutta tapetti sävyttyy myös pelonsekaisen outouden ja kummallisuudenkin tunnulla, kun kylän ikääntyneiden kehoja, toimintaa ja koteja muistellaan ikään kuin toisiinsa kytkeytyneinä seikkoina. Vanhat kehot saattoivat olla toisaalta tuttuja ja turvallisia, toisaalta erilaisia, toisia ja siksi pelottavia kohdata ja ohittaa (ks. Ahmed 2018, 88–90). Tällainen sävy kuvautui esimerkiksi Mirjan kirjoituksessa:

Vanhat ihmiset näyttivät tosi vanhoilta, etenkin verrattuna nykyisin saman ikäisiin. He olivat ikään kuin oma ryhmänsä ja heitä kohdeltiin kunnioittavasti, joitakin jopa pelättiin. He tuntuivat usein etäisiltä, vierailta. (Mirja.)

Turvalliset ja toimeliaat isovanhemmat

Isovanhemmat määrittivät lapsuuden muisteluiden merkityksellisimmäksi ryhmäksi, josta myös kirjoitettiin vahvan affektiivisin sävyin. Useimmilla kirjoittajilla oli heistä omakohtaisia muistoja, mikä oli myös ajan väestötilastojen valossa odotuksenmukaista.⁸ Kaikki aineistoni muistelijat eivät kuitenkaan ehtineet tavata isovanhempiaan, vaan vuorovaikutus heidän kanssaan ja muistikuvat heistä olivat välitettyä, kertomalla konstruotua.

Suhdetta kokemuksellisesti poissaoleviin, vain sukulaisten kertomuksissa eläväksi piirtyviin isovanhempiin kommentoitiin muistelukirjoituksissa joko neutraalisti tai sitten ilmaisemalla haikeuden sävyttämien sanakääntein kokemusta jonkin tärkeän asian poisjäämisestä omasta elämästä. Joissakin kuvauksissa taas merkityksellistetään ”kerrottu isovanhempi” ja hänestä rakennetut mielikuvat osaksi omaa, ruumiillistakin identiteettiä ja suvun jatkuvuutta, etenkin, jos isovanhemman on kerrottu omanneen erityisiä, arvostettavia luonteenpiirteitä tai taitoja. Tällaisina Riitan kuvauksessa näyttäytyvät muun muassa isoäidin rauhallisuus, kasvattajan ansiot, lauluääni ja musiikillinen kyvykkyys siinä missä perheen huolenpitäjän ja aktiivisen toimijan roolikin. Näissä kuvauksissa kirjoittajille kerrotut tunnemuistot – alkuperäisen kertojan omista vanhemmistaan kertomat – siirtyvät kuin muistelijan omiksi muistoiksi esimerkiksi isovanhemman, johon hän kytkee itsensä kertomuksen rakentajana (ks. Riutamaa 2016, 77–78).

Enoni, tätini ja äitini muistelevat ja muistelivat mammaa lämmöllä. Rauhallinen nainen, joka piti kylän lapsille pyhäkoulua. Hänellä oli runovihkoja ja hänellä omasi kauniin lauluäänen. Sanottiin sen pitäjän kanttoriksi. Tiesi ja taisi korvakuulolta melodiakulut. Osasi aloittaa virret ja laulut oikeasta kohdasta – joskus taitavammin, kuin kanttori. Hän oli melko vauraan maatalon emäntä. [...] Mamma rakasti varmasti kotiaan ja perhettään. Ennen juhannusta 1944 oli pesty totuttuun tapaan mamman kutomat kodin räsymatot puhtaiksi. [...] Uumoiltiin, että evakkoon tulee lähtö. Mamma ohjasi tomerasti lapsensa laittamaan koti koreaksi juhannusta varten. (Riitta.)

Omakohtaisesti koettujen ja siten myös muistettujen isovanhempien kuvaukset tulevat lähelle edellisen kaltaista, tunnesävyistä kuvausta. Nämä isovanhemmat merkittyvät osit-

8 Chapmanin ja kumppaneiden tarkastelun mukaan (2017) noin 94:llä prosentilla 1950-luvulla syntyneistä suomalaisista lapsista oli ainakin yksi isoäiti ja noin 84:llä prosentilla ainakin yksi isoisä elossa. Isovanhempien ja lastenlasten välinen yhtäaikainen elossaoloaika oli keskimäärin 16 vuotta.

tain sukupuolittain eriytyneesti enimmäkseen arkisesti läsnä oleviksi, mutta kahtaalle suuntaaviksi: joko läheisiksi ja tärkeiksi tai etäisemmiksi ja vähämerkityksellisemmiksi, jopa pelottaviksi. Vastaavan kaltaisia havaintoja ovat tehneet myös muut lasten ja isovanhempien välisiä suhteita tutkineet (Malinen & Tamminen 2017, 193; Riutamaa 2016, 77; Fågel 2010).

Useimmissa muistikuvissa isoäiti piirtyy lämminhenkiseksi ja kunnioitetuksi. Muisteltu mummo sijoittuu aineistossani kodin piiriin, joskus myös navettaan ja kodin lähiympäristöön. Muistikuvat pelkistyvät mummoon hääraamassa: hän laittoi ruokaa, leipoi leipää, paistoi lettuja, hoiti lastensa perheitä, teki käsitöitä ja näytti parhaat mansikkapaikat. Kuvauksista voi aistia kotoisan turvallisuuden tunnun, joka on leimannut mummon ja lapsenlapsen välistä vuorovaikutusta. (Ks. myös Malinen & Tamminen 2017, 192–193.)

Tämä varsin perinteiseltä tuntuva isoäiti on aineistossani kerrottu kykenevänä ja toimivana hahmona, joka raskaista kokemuksistaan huolimatta – nykymittapuulla ehkä fyysisesti vajavaisena – on ollut tärkeä lapsuuden ajan turvallinen aikuinen. Mummo on ollut läsnä joko jokapäiväisessä tai loma-aikoihin keskittyvässä arjessa maalla tai vieraillessaan muistelijan lapsuuskodissa. Tällaisiin toiminnallisen mummon kuvauksiin liitetään myös läheiseksi, lämpöiseksi koettu ja aistittu mummon ulkonäköruumis, josta esimerkiksi Senni, Pekka ja Liisa ovat kirjoittaneet:

Äidin äiti tuli joidenkin lastensa kanssa evakkoon Sortavalasta [...] Muistan hänet iloisena, hyvántahtoisena, pikkuisena, ryppyisenä, hampaattomana karjalaismummona. [...] Kierrellessään lastensa perheissä hän hoiti lapsia,kehräsi villaa, teki käsitöitä. Hän kuoli 92 vuotiaana. (Senni.)

Mummo taas oli herttainen pieni pyöreä hahmo, josta pidin kovasti. Hän oli kovan elämän kokenut, luovutetussa Karjalassa ja sittemmin evakkona paljolti vastuussa maatilan töistä [...] Mummo edusti jotakin hyvää ja lämpöistä, hän oli syvästi uskonnollinen ja se jotenkin loisti hänestä. (Pekka.)

Ainoa isovanhempi, isän äiti Mummi [...] oli ihana. Pieni pyöreä olemus, lumivalkoinen tukka, ruskeat tuikkivat silmät, silkkaa mummiutta. Olin vain seitsemänvuotias kun hän kuoli. [...] Ja Mummi oli rakas. (Liisa.)

On kiinnostavaa, että vaikka isoäidin lempeän affektiivisesti sävyttyneissä ja suorastaan stereotyyppistyneissä kuvauksissa korostuvat läheisyys, turvallisuus ja isoäitiä arvostava vire, muisteltu isoäiti kuvataan paremminkin etäämmältä tekeväiseksi nähtynä, ikään kuin sivusta seurattuna hahmona kuin läheisen vuorovaikutuksen osapuolena. Niin ikään konkreettista vuorovaikutusta, yhdessä tekemistä tai mummon antamia opetuksia kuvauksissa tarkastellaan niukasti.

Ja vaikka kuvauksista välittyä kuin lapsen käden kosketuksen tuntu isoäidin iholla tai hiuksissa, ei kirjoituksissa juuri esiinny sellaisia kohtaamisia, joissa lapsenlapsen ja isoäidin kehot olisivat konkreettisesti kosketuksessa toisiinsa. Marjan alla oleva tunnelmallinen kuvaus ruumiillisesta vuorovaikutuksesta isoäidin kanssa on kuitenkin tällainen. Siinä piiryy levollisen yhdessäolon kokemus, joka syntyi pienen tytön asettautuessa kuuntelemaan isoäidin tarinoita tai nukkumaan päiväunia hänen selkensä taakse. Kertoja muistaa itsensä aktiiviseksi toimijaksi ja asemoi isoäidin ja oman kehonsa läheisesti toisiinsa minämuotoisen tekemisen kuvauksen avulla (”saunotin”, ”pesin”, ”letitin”, ”kuuntelin”). Mummo jää tässä affektiivisessa suhteessa kuvauksen ja kosketuksen kohteeksi.

Saunotin, pesin mammani pitkät hiukset ja letitin ne. Olin lääkärikäynneillä, kylä- ja kirkkomatkoilla mukana. Sain kuulla valtavasti mielenkiintoisia tarinoita. Kuuntelin mielellään juttuja ja lauluja ja katselin mammani kirjoja ja Kotimaa-lehdestä löysin mietelauseita. Pienenä otin päivänokoset mammani selän takana. Se oli oikein mukavaa. Tykkäsin tunnelmasta yhteytemme osalta. Meillä oli luonnikasta ja helppoa yhdessä. (Marja.)

Ruumiillisen kosketuksen ja tuntemusten kuvauksen niukkuus aineistossani voi selittyä lapsuusmuistojen luonteella usein fragmentaaraisina ja episodimaisina tapahtumien ja niihin liittyvien tunnelmien muistikuvina (Korkiakangas 1996, 34–35, 50). Siten arkiset ja tavanomaiset, pienet kosketukset ja kohtaamiset – sylissä istumiset, kädestä pitämiset, pesut saunassa tai kenties tukistamiset tai ruumiilliset kuritukset – eivät välttämättä muistu enää vuosikymmenten taakse mieleen, varsinkaan jos tapahtumaan ei liity voimakasta tunnelementtiä (vrt. kuitenkin Fågel 2010).

On myös mahdollista, että kehollisia, tunnesävyisiä kosketuksia ei ole paljoa ollut, jos mummo on ollut emotionaalisesti poissaoleva ja liian kiireinen tekemisissään, kenties myös huoltien raskauttama. Kirjoittajien lapsuusaikoina Suomessa elettiin pitkälti vielä niukkuuden aikaa. Sosiaaliturva ja lastenhoitojärjestelmä olivat vasta kehityksessä, jolloin isovanhemmat ja muut sukulaiset olivat keskeisiä lapsiperheiden auttajina ja äitien työssäkäynnin mahdollistajina (ks. esim. Hytönen 2012; Karisto 2005). Tästä syystä heidän saattoi usein olla pakko ahertaa perheen hyväksi emotionaalisesti läheisten suhteiden kustannuksella (ks. Hurme & Metsäpelto 2004, 522–523; Hirsjärvi ym. 2000, 25–26). Kun tähän lisää rankat sota-ajan kokemukset ja myöhemmin pärjäämisen eetoksen vahvistumisen (ks. esim. Kirves ym. 2008), on ymmärrettävää, että kaikkien lasten kokemusmaailmaan ei kuulunut samankaltaista kehojen kosketukseen perustuvaa vuorovaikutusta lapsen ja vanhempien tai isovanhempien välillä kuin mitä nykyaikana pidetään itsestään selvänä (Kinnunen 2013, 54–77). Tätä tulkintaa tukevat myös Riutamaan (2016, 83) havainnot. Toki on muistettava, että lapsuudenperheet ja niiden keskinäiset vuorovaikutussuhteet ja myös lasten elämäntilanteet olivat keskenään erilaisia niin 1950- ja 1960-luvuilla kuin nykyisinkin (Malinen & Tamminen 2017; Fågel ym. 2010; Hurme & Metsäpelto 2004).

Suhde omakohtaisesti muistettuun isoisään kuvataan samankaltaisesti kuin suhde isoäitiinkin: isoisä on ensisijaisesti tekemässä erilaisia asioita kotipiirissä ja sen ulkopuolella. Muisteltu isoisä voi olla etäinen ja arvostettu ja toisaalta tärkeä, turvallinen ja lapsia kannustava (ks. Hurme & Metsäpelto 2004, 523). Lisäksi isoisämuistoihin liittyy mummokuvauksia enemmän toiminnallisia muisteluita, joissa tehdään jotain yhdessä isoisän kanssa (ks. Ojala & Pietilä 2019). On liikuttu yhdessä, kävelty metsässä, matkattu reessä, istuttu yhdessä saunan lauteilla ja seisottu käsi kädessä isoisän kanssa hautajaisissa. Läheisestä toiminnallisesta suhteesta kertovissa kuvauksissa mainitaan kuitenkin vain harvoin konkreettinen ruumiillinen kosketus.

Isoisän kanssa puuhastelun kuvauksissa korostuu ennen kaikkea isoisän fyysinen voimakkuus ja taitavuus, kun hän osaa muokata ympäristöään käsillään. Muistettu isoisä on myös läheisemmässä vuorovaikutuksessa luonnon ja metsän kanssa kuin muisteltu isoäiti, joka toimii enemmän kodin sisällä. Isoisän tehtävänä on hakata hellä- ja saunapuut, ja hän tekee metsätöitä ja metsästää, marjastaa tai liikkuu muuten metsässä. Isoisää myös muistetaan affektiivisesti lempeänä ja turvallisena hahmona, jolta lapsi saattoi saada kaivattua aikuisen erityishuomiota monilapsisessa perheessä (ks. Malinen & Tamminen 2017, 193; Fågel 2010).

*Ukki kävi välillä auttelemassa meidän perhettä. Ukki oli kätevä käsistään. Minulla on hänen tekemä jauhovakka ja leipätiinu muistona ukin käsityötai-
dosta ja äidin leipomisesta. Muistan ukin lämpimänä, viisaana, rauhaa ra-
kastavana kansanmiehenä. Ukki otti meitä lapsia mukaan myös vierailumat-
koilleen sukulaisiin. Ne olivatkin juhlamatkoja, kun sai ukin varauksettoman
huomion ja tuli enemmän näkyväksi kuin mitä se isossa perheessä oli mah-
dollista. [...] Matka tuntui lapsesta tosi pitkältä, mutta ukin kanssa oli turval-
lista vaeltaa läpi metsikköjen ja suomalaisen. [...] Ukin mielipuuhiu-
jelyn lisäksi ollut kalastaminen läheisillä järvillä, joista hän pyydystellyt lei-
vän päälle särvintä ja keittoon haukia. Metsät ympärillä houkuttivat sekä lin-
nun että riistan metsästyksen. (Taina.)*

Huolimatta siitä, että kukin kirjoittaja muistelee isovanhempiaan omalla persoonallisella tavallaan ja hieman eri seikkoja painottaen, yhdistää kuvauksia isovanhempien toimeliaisuuden ja läheisyyden korostus lapsuuden ja nuoruuden muistellussa arjessa. Mutta myös toisenlaisia, pelkoja herättäviä, kenties autoritaarisia, emotionaalisesti etäisiä ja ruumiillisesti torjuviaakin isovanhempia kuvattiin (ks. myös Kemppainen 2001, 71). On selvää, että vuorovaikutus tällaisten hahmojen kanssa oli varautunutta ja kenties kaavoitunuttakin.

*Varhaisin hämärä muistikuva on äidinäidin äidistä, hän oli ”vanha mummo”.
Kun hän tuli kylään väljässä mustassa hameessaan, pelkäsin. Olin kolmen
vanha. (Esko).*

*Isovanhemmat asuivat poikansa eli enoni perheessä. Minulla ei ollut läheistä
suhdetta kumpaankaan isovanhempaani. Mummo tuntui hiukan läheisemmäl-
tä, mutta isoisä ”ukko” jäi kaukaiseksi. (Liisa.)*

Yhdessä etäisen ja ehkä pelottavankin isoisan kuvauksessa nousee esiin se, miten isoisan ruumiillinen läsnäolo säätelee tilassa olevien välistä vuorovaikutusta. Seuraavassa kuvauksessa näkökulma on kirjoittajan äidin, talon miniän, joka kantoi vastuun tilanteen sujuvuudesta ja jonka toimijuutta appi määräiti. Tähän autoritaariseseen ”herra talossa” -isoisähahmoon (ks. Hurme & Metsäpelto 2004, 522) kytkeytyy kuitenkin hieman yllättävästi aineis-
tossani harvinainen maininta isovanhemman sylissä olemisesta (vrt. Malinen & Tamminen 2017, 192). Kuvaus vaihtuu silloin lapsinäkökulmaiseksi karkkimuistoi-
neen (ks. Savolainen 2015, 315–323), joskin se on sävyiltään neutraali ja toteava. Kuvauksen loppuosassa kirjoittaja vaihtaa taas aikuisen ja elämäkokemuksen tuomaan näkökulmaan ja osoittaa ymmärrystä isoisan käytöstä kohtaan kertomalla tämän elämän raskaudesta. Kirjoitus päättyy isoisan kuoleman mainitsemiseen ja samalla jonkinlaiseen etäiseen hämmennykseen kulttuurisen tunnejärjestyksen rikkomisesta: kirjoittaja ei muista kaivanneensa isoisää. Emotionaalinen etäisyys autoritaarisesta isoisästä kuvautuu muistelusta selkeästi:

Oma isänisäni asui perheeni kanssa, hänellä oli huone vintillä ja hän oli her-ra talossa. Hän hakkasi harjanvarrella lattiaan, kun hän halusi jotain tai al-haalta kuului liikaa ääniä. Äiti sanoi, ettei me lapset emme saaneet metelöidä ja hän oli hirveän jännittynyt, että sai meidät pysymään riittävän hiljaisina. Isäni ei sanonut papalle vastaan. Pappaa teiteltiin ja äiti sanoi, että kun hän joskus istui lepäämään ja kuuli, että pappa tuli, hän nousi heti ylös ja alkoi tehdä jotain. Papalla oli tuoli ikkunan edessä, siitä hän katseli tiellä liikkuvia ihmisiä ja muistan joskus istuneeni hänen sylissä ja hän antoi meille vaa-leanpunaisia Figarol-pastilleja. Pappa oli jäänyt kahdeksan lapsen yksin-huoltajaksi vaimon kuoltua synnytykseen. Pappa kuoli, kun olin 5-vuotias [...] En muista, että olisin kaivannut pappaa [...]. (Mirja.)

Isoäitejä ei aineistossani muistella tällaisina autoritäärisinä hahmoina. Niiden sijasta maa-seudun kotipiirissä jatkuvasti ahkeroivan mummoahmon modernina, kaupunkilaisena vas-tapoolina aineistossa esiintyy myös etäisempi, perinteisen naissoveliaan käytöksen rikkova mummo (yhdessä tapauksessa täti), joka on toiminut esikuvallisena hahmona muistelijanai-sille. Hahmon kuvaukseen liittyy ulkonäköruumiin ja kauniin pukeutumisen korostaminen, mitä seikkoja herkästi pidettiin paheksuttavana turhamaisuutena perinteisessä agraarikult-tuurissa. Myös ikääntyneen naisen itsenäisyyden korostus erotti hänet perinteisestä maaseu-dun ikääntyneestä naisesta. Kiinnostavaa kuitenkin on, että vaikka tämä moderni mummo-hahmo saattoi olla fyysisesti kaukana ja ”toisenlainen vanha”, hänet kytkettiin affektiivisen kuvauksen avulla läheiseksi, tärkeän naiselikuvan tarjoavaksi ihmiseksi (vrt. Hurme & Metsäpelto 2004, 522).

Mummu oli aivan toisenlainen vanha kuin maalla omassa elämänpiirissäni. Hän oli ennakkoluuloton, valveutunut, aikaansa seuraava ja rohkea. Hän pu-keutui kauniisti ja lähetti meille ihania vaatteita ja tavaroita. Luulen, että hä-nen rohkeutensa on ollut itselleni esimerkki toisenlaisesta vaihtoehdosta elää ja tehdä ratkaisuja. Hän oli läheinen ja välittävä mummu etäisyydestä huoli-matta. [...] kannusti opiskelemaan ja omat vanhempani myös. (Senni.)

Muistelun tunnesävyjen muuttuminen: isovanhemman haurastuva keho ja kuolema

Kaiken kaikkiaan isovanhempia kuvattiin – itse muistettuina tai itselle kerrottuina – teke-väisinä ja toimeliaina ihmisinä, joihin lapsuudessa peilattiin pääosin lämpimänsävyisiä tun-temuksia. He olivat läsnä turvaa tuovina, ajoittain etäisinä aikuisina toimien esikuvana tai mallina lapsenlapselle siitä, miten ahkeruudella voi saada elämässä paljon aikaan. Kirjoi-tuksista välittyvä arvostus isovanhemman elämänkulkunsa aikana hankkimaa tietoa, arkisia taitoja ja elämänviisautta kohtaan on silmiinpistävää. Tästä huolimatta ei kirjoituksissa juu-ri muisteltu lapsuusaikaan sijoittuvia isovanhempien konkreettisia opetuksia.

Sen sijaan muisteluaineistostani löytyy viitteitä siitä, että edes läheisiä ikääntyneitä ei välttämättä pidetty itsestään selvinä elämänopastajina ja neuvonantajina agraarikulttuuri-ssa perhetraditiossa.

Minulla on käsitys, että vanhoihin ihmisiin suhtauduttiin kunnioituksella ja huolta pitäen. Ei heidän neuvojaan aina kuunneltu tai noudatettu, mutta vä-hättelyä tai julkista vastaansanomista ei harrastettu. (Raija.)

Kuten kuvauksesta käy ilmi, ikääntyneitä ei avoimesti vastustettu, mutta heidän näkemyk-sensä saatettiin ohittaa arkisessa päätöksenteossa kenties vanhahtavana ja menneeseen ajat-

telumaailmaan liikaa sitoutuneena ja näin sivuuttaa heidän kasvatuksellinen auktoriteettinsakin. Ilmiö saattaa saada osittaisen selityksensä modernisaation murroksesta ja siitä, että aineistoni muistelijat ovat asuneet ja eläneet koko aikuisikänsä kaupungissa. He ovat näin saattaneet etäännyä lapsuutensa agraarikulttuurille ominaisesta tietotaidosta, jota isovanhemmat ovat heille voineet opettaa. Näillä taidoilla ja tiedoilla ei välttämättä ole ollut käyttöä muistelijoiden arkielämässä.

Muistelijat olivat kuitenkin lapsuudestaan omaksuneet moraalissävytteisen näkemyksen siitä, että ikääntyneiden tuli saada vanheta arvokkaasti, lähellä sukulaisia ja heidän hoivaminaan. Aineistoni mukaan läheiset ikääntyneet pyrittiinkin hoitamaan joko muistelijan tai lähisukulaisen kodissa, ja näitä tehtäviä hoitivat naiset, siis ikääntyneiden miniät ja tyttäret. Vastaavasti ajan lapset omaksuivat kasvaessaan laitoshoidon ja sen myötä myös laitoksissa asuvia vanhuksia kammoksuvan, pelokkaan asenteen.

[...] Sitten oli kunnalliskoti, jossa asui vanhuksia. Se jäi minulle vieraaksi ja etäiseksi paikaksi, kun siellä en koskaan käynyt, siellä ei asunut ketään tuttua. Tieni kulki usein siitä ohitse ja siihen liittyi jokin pientä poikaa vähän pelottava tunne. (Pekka.)

Lapsuuteni aikana 50-luvulla en tuntenut yhtään vanhainkodissa asuvaa vanhusta. Äitini puhui pelottavaan sävyyn kunnalliskodeista. (Riitta.)

Läheisten vanhusten kotihoitoa arvostettiin ja heitä pyrittiinkin hoitamaan muistelijoiden mukaan kotona, mikä mahdollisti myös lapsen ja ikääntyneen välisen vuorovaikutussuhteen jatkumisen. Kuitenkin tämän vaiheen muistelukirjoituksissa tapahtuu selkeä tunnesävyyn muutos, kun kuvataan omaa suhdetta aiemmin niin toimeliaaseen ja kirjoittajalle läheiseen isovanhempaan, jonka keho on haurastunut ja hoivan kohteena.

Ylipäätään raihausta, hoivaa tarvitsevaa vanhuutta kuvattiin kirjoituksissa niukasti. On tietysti mahdollista, että aineistooni on osunut sellaisia muistelijoita, jotka olivat jo ehtineet muuttaa pois kotoaan aiemmin toimeliaan isovanhemman hoivan tarpeen alkaessa kasvaa. Toisaalta saattaa olla myös niin, että lapsia varjeltiin vanhuksen kehoon kohdistuvien hoitotoimenpiteiden näkemiseltä ja vakavasti sairaita vanhuksia pidettiin hieman syrjässä arkisesta vuorovaikutuksesta, kuten Sennin lapsinäkökulmainen kirjoitus antaa ymmärtää. Aiemmin tutun ja turvallisen, toimeliaan isovanhemman kehossa on nyt jotain hämmäntävää ja outoa, ehkä jopa salattua. Tämä välittyy selkeästi kuvausten affektiivisesta sävystä.

[...] Me ollaan tultu sanomaan mummulle näkemiin, kun se on niin kipeä. Äiti sanoi, kun me lähdettiin, että sanokaa mummulle kädestä näkemiin. Meidän mummu on ollut kauan kipeä ja pirtin sängyssä nukkumassa. Nyt mummu on herännyt ja meidän pitäisi sanoa näkemiin. Ukki ja Kalle-eno ovat mummun sängyn laidalla ja alkavat nostaa mummua pissalle. – Lähtekääpäs lapset ulos, sanoo Kalle-eno. Ukki ei sano mitään. Me mennään ulos ja kotiin. Ei aikuiset antaneet meidän sanoa näkemiin mummulle. (Senni.)

Katkos muistikuvien tunnesävyissä on silmiinpistävä: läheinen ja turvallinen isovanhempi muuttuu vieraaksi ja oudoksi, kummalliseksikin, isovanhemman kehon haurastumisen myötä. Katkos on kuitenkin ohimenevä, sillä kun muistelijat alkavat kertoa isovanhempiensa kuolemasta, kuvaus muuttuu tunnesävyiltään, ja siinä korostuu isovanhempien tärkeys ja arvostus. Lapsuuden aikaan osuvissa isovanhemman kuoleman kuvauksissa piirtyvät aineistossani isovanhemman toimijuuden korostaminen ja hänen haurautensa sivuuttaminen. Näin muisteluprosessissa sulkeutuu aktiivisen isovanhemman elämänsä.

Kuolema kuvataankin elämän luonnolliseksi päätepisteeksi, jota saatetaan myös odottaa ja toivoa. Isovanhempien hautajaisiin viitataan usein ja niitä kuvataan paikoin tarkasti. Useassakin kuvauksessa mainitaan hautajaisten olleen isot tai muuten hienot, minkä tulkitsemisen korostavan isovanhemman arvostusta yhteisössään ja muistelijoiden näin merkityksellistävän suhdettaan häneen. Lapsena koetut isovanhempien hautajaiset kuvautuvatkin affektiivisesti värittyinä ja lapsinäkökulmaisina. Niiden laatimisen yhtenä taustasäikeenä lieinee ollut – merkittävän lapsuusmuiston lisäksi – kertoa tutkijalle vanhasta, monin tavoin muuttuneesta tapakulttuurista. Yhtä lailla on haluttu painottaa kuoleman kokemuksen jakamista ja yhteisöllistä merkitystä, jonka puuttuminen nykykulttuurista nostetaan ajoittain esiin. Läheisen isovanhemman kuolema pakotti pienen lapsen kohtaamaan elämän rajallisuuden, mitä kokemusta aineistoni ikääntyneet muistelijat arvostavat eräänlaisena kulttuurisena pääomana, johon nojata ikääntyneenä.

Lopuksi

Olen artikkelissani luodannut muistitietotutkimuksen metodologiaa seuraten ja affektiteoreettisesta keskustelusta inspiroituen ikääntyvien pääkaupunkilaisten kirjoittamia, pääosin 1950-luvulle sijoittuvia muistoja lapsuusaikansa vanhoista ihmisistä ja heidän merkityksensä. Tavoitteenani on tehdä näkyväksi näitä kulttuuriseen ja usein tutkimukselliseenkin pimentoon jääviä ikääntyneitä. Tutkimusaineistoani olen tarkastellut affektien sävyttämän vuorovaikutuksen näkökulmasta ja pyrkinyt siten valottamaan muistojen kautta konstruoituja lapsuuden kasvuympäristöjä ja sensitiivisesti paikantamaan ikääntyneiden asemia ja rooleja näissä ympäristöissä. Tulkinnan tukena olen käyttänyt paitsi tutkimuskirjallisuutta, myös omia kokemuksiani ja muistojani maalaiskylässä vietetystä lapsuudesta.

Aiemman tutkimuksen valossa oli odotettua, että tärkeinä vanhoina ihmisinä lapsuudesta muistettiin erityisesti isovanhemmat, jotka ovat merkinneet aikakauden lapsille turvallisen aikuisen läsnäoloa elämässä. Kaikilla ei ollut omakohtaisia muistikuvia isovanhemmitaan, mutta nekin, jotka muistelivat ”kerrottuja isovanhempiaan”, korostivat isovanhempien merkitystä osana jatkuvuuden kokemusta ja itseään osana sukupolvien kiertokulkua. Isovanhempien kuvauksissa oli keskiössä aktiiviset isovanhempien kehot, joiden toimintaa seurattiin kuin etäämmältä ja usein vailla fyysistä kontaktia lapsenlapsen ja isovanhemman välillä. Isovanhempia kuvattiin toisaalta aikaansaavina ja vakaina, toisaalta affektiivissävyisin ilmauksin lapsiin sidoksina lämpiminä, turvallisina ja hellyttävinä aikuisina. Tällaiset tavat suhtautua isovanhempiin ovat tuttuja myös 2000-luvun kokemuksista ja populaareista kuvastoista. Lisäksi lapsuudesta muistettiin etäisempiä, autoritaarisia isovanhempia ja myös uudenlaisen, modernimman isoäidin esikuvalliseksi nostettua hahmoa.

Tutkimuksessani nousi esiin myös muiden ikääntyneiden merkitys, kun muisteluissa kuvailtiin ikääntyneitä sukulaisia ja maalaiskylään olennaisesti kuuluneita ikääntyneitä naapureitakin. Heidän merkityksensä osana muisteltua kasvuympäristöä oli affektiivisesti monisyinen. Toisaalta heidät kuvattiin lämpimin tunnesävyin maalaiskylän yhteisöllisyyden ja huolenpidon merkkeinä, toisaalta ikääntyneisiin nivoutui epämääräisen pelon ja kasvatuksessa opetetun kunnioituksen sävyjä, outoutta ja vierauttakin. Tässä kohdin aineistoni muistelijat, siis ikääntyneet pääkaupunkiseudulla asuvat, kokivat arkikulttuurin muuttuneen: kaupunkiyhteisöihin ei enää muodostu samankaltaisia huolenpitokäytäntöjä kuin heidän lapsuutensa maalaiskylässä oli.

Kokonaisuutena katsoen aineistoni kirjoittajat muistivat toimeliaiden ikääntyneiden – olivatpa he sitten isovanhempia, sukulaisia tai kyläläisiä – olleen arjessa läsnä osana lapsen ja agraarin kyläyhteisön vuorovaikutusta. Muistelijat arvioivat nykyisestä elämänperspek-

tiivistään käsin, että ovat kokeneet lapsuusaikansa ikääntyneiden näyttäneen sitkeytensä, iloisuutensa tai muuten erityisen elämäntapansa perustalta mallia siitä, miten elämää voi elää täyspainoisesti ehkä vajavaisena ja puutteenkin keskellä. Muistelijat arvostivat myös kasvatusta vanhempien kunnioittamiseen ja yhteisölliseen hoivaan.

Muistelupyynnössä johdateltiin miettimään lapsen kokemusta tärkeistä ikääntyneistä ja pohtimaan omia tuntemuksia heistä. Haastateltavia ei ohjattu pohtimaan vanhuksia kasvat-
tajina tai neuvonantajina, vaan näiden seikkojen toivottiin nousevan esiin kirjoituksista, jos kirjoittaja arvioi ne merkityksellisiksi. Muisteluissa ei kuitenkaan eksplisiittisesti nostettu esiin kasvatuksellista aspektia eikä juurikaan mainittu tiedollisia tai taidollisia asioita tai elämänohjeita, joita vanhemmilta ihmisiltä olisi lapsuudessa opittu. Tämä oli yllättävää, koska etenkin isovanhempien kuvauksista paistoi kirjoittajien tuntema arvostus ikääntynei-
den hallitsemaa tietotaitoa ja elämäkokemusta kohtaan. Tulkitsen sota-ajan jälkeisen, monenlaisessa murroksessa olleen maaseutukulttuurin selittävän tämän muistelukuvaus-
ta välittyvän ”kasvatuspuheen” niukkuuden. Isovanhempien tai ylipäätään ikääntyneiden rooli perheessä ja suvussa oli todennäköisesti hyvin erilainen kuin tämän hetken perhemal-
lissa on. Lapsia ei tuolloin kasvatettu ja ohjattu samankaltaisella tunnesävyisellä vuorovai-
kutuksella kuin nykyään, vaan lapset saivat selviytyä enemmän tai vähemmän itsenäi-
sesti tai tiukan kurin alaisena, vanhempien ja isovanhempien ponnistellessa edes kohtuul-
listen elämänehtojen tarjoamiseksi (ks. esim. Malinen & Tamminen 2017).

On myös mahdollista, että koska kaikki muistelijat olivat nuoruudessaan jättäneet maa-
seudun ja siirtyneet toisenlaiseen, työ- ja koulutusuran säätelemään moderniin kaupunki-
maiseen elämänpiiriin, isovanhempien antamat elämänohjeet ja agrarikulttuuriin sidoksi-
sen tietotaidon välittyminen olivat osittain menettäneet merkityksensä muistelijoiden elä-
mäkulussa. Opitulla, aikaansa sidoksisella tiedolla ei ehkä ole ollut käyttöä eikä agrari-
kulttuurissa hankituilla taidoilla toteuttamisen mahdollisuuksia kaupunkikulttuurissa. Ole-
tettavasti tämä kulttuurinen muutos näkyy myös siinä, ettei aineistossani muistelluista iso-
vanhemmista pysty erottelamaan senkaltaisia erilaisia toimijarooleja tai vuorovaikutussuh-
teita kuin on nykyajan isovanhemmista hahmotettu (ks. Hirsjärvi ym. 2000; Hurme & Met-
säpelto 2004; Fågel ym. 2010; Ojala & Pietilä 2019). Toki aineiston suppeuskin on otettava
huomioon.

Lasten näkökulmasta isovanhemmat piirtyvät muisteluissa tärkeiksi ja lasten elämään
turvallisuutta tuoviksi aikuisiksi. Isovanhemmat tekivät monenlaista ja auttoivat lapsuuden
perheessä tarjoten samalla lapsen kaipaamaa aikuisen läheisyyttä ja huomiota, joskin konk-
reettista yhdessä tekemistä isovanhempien kanssa tai heidän puheensa yksityiskohtia kuvat-
tiin vain vähän. Muisteluista käy selvästi ilmi, että isovanhemman vanheneminen ja kehon
haurastuminen muuttavat myös kasvatusvuorovaikutusta tehden siitä komplisoidumpaa ja
aikuisten tarkemmin kontrolloimaa. Lapsen näkökulmasta muisteltuun läheisen isovanhem-
man haurastuvaan, toisten hoivaa tarvitsevaan kehoon liittyi jotakin outoa, pelottavaa ja
jopa salattavaa, mikä kertoo siitä, että lapsuudessa on omaksuttu tietynlaisia hienovaraisia
eikä aina ääneen lausuttuja asennoitumistapoja vanhuutta kohtaan, ja vanhuus on koettu
jonkinlaisena vierautena tai toiseutena. Isovanhemman kuoleman ja suurten hautajaisten
kuvauksen tulkitsen korostavan isovanhempien sosiaalista merkitystä muistelijalle ja toi-
saalta myös osoittavan aineiston tutkijalle kulttuurista tunneilmaston ja yhteisöllisyyden
merkityksen muutosta (ks. Kontturi & Taira 2007, 44). Erilaisten ikääntyneiden läsnäolo
maalaiskylässä ja läheisten vanhusten haurastuminen ja kuolema ovat selvästikin auttaneet
muistelijoita ymmärtämään elämän moninaisuutta ja toisaalta myös sen rajallisuutta.

Artikkelissani esiin nostamani havainnot ovat pitkälti linjassa aiemman, samoille vuosi-
kymmenille osuvia lapsuuden muisteluaineistoja käyttävien tutkimusten kanssa, joskin

fokukseni ja tavoitteeni oli nostaa esiin arjessa – muistellussa lasten arjessa – usein näky-mättömäksi jääviä ikääntyviä. Tutkimukseni tarjonneekin enemmän tietoa muistellen konstruoidusta lapsuudesta nykyajan perspektiivistä kuin itse lapsuuden kokemuksesta 1950-luvun Suomessa, sillä siinä määrin abstrakteiksi lapsuuden olosuhteiden ja ihmissuh-teiden kuvaukset näissä kirjoitetuissa muisteluissa jäivät. Isovanhempien merkityksellisyys muistellussa lapsuudessa nousee kirjoituksessani odotetusti esiin, mutta muiden ikäänty-vien ihmisten tärkeys lapsen ja nuoren elämässä on aiemmin saanut varsin vähän huomiota. Sille, joka etsii ikääntyville näkyvyyttä, riittää siis edelleen haasteita niin lapsuuden histori-assa kuin nykyajassakin.

Lähteet

Kirjoitetut muistelutekstit yhdeksältä pseudonymisoidulta kirjoittajalta: Liisa, Marja, Mirja, Raija, Riitta, Senni, Taina, Esko ja Pekka. Koottu vuosina 2016– 2017 kahden temaatti- sesti ohjatun keskusteluryhmän kokoontumisen yhteydessä. Aineisto tutkimusryhmän hallussa.

Ryhmäohjaajien raportti ryhmien toiminnasta.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara 2018 [2004]. *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. (Suom. E. Halttunen-Riikonen) Tampere: niin & näin.
- Arber, Sara & Timonen, Virpi (toim.) 2012. *Grandparenting: Changing family relationships and global contexts*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847429681.001.0001>
- Bengtson, Vern L., Putney, Norella M. & Harris, Susan 2013. *Families and Faith. How Religion is Passed Down across Generations*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1177/0040571x14566762g>
- Blackman, Lisa & Venn, Couze 2010. *Affect. Body & Society* vol. 16 (1), 7–28.
- Chapman, Simon N., Lahdenperä, Mirkka, Pettay, Jenni E. & Lummaa, Virpi 2017. Changes of Length of Grandparenthood in Finland 1790–1959. *Finnish Yearbook of Population Research 2017*. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, 3–13. <https://doi.org/10.23979/fypr.65346>
- Charlton, Thomas L., Myers, Lois E., Sharpless, Rebecca & Leslie, Roy 2008. *Thinking about Oral History: Theories and Applications*. Lanham: Altamira. <https://doi.org/10.1179/hma.2009.2.1.136>
- Elore 2018. Teemanumero Muisteltu lapsuus ja nuoruus. *Elore* 25(2) [www-lähde]. < <https://journal.fi/elore/issue/view/5329> > (Luettu 25.1.2019).
- Featherstone Mike & Hepworth Mike 1989. Ageing and Old Age: Reflections on the Post-modern Life Course. Teoksessa Bytheway, Bill, Keil, Teresa, Allatt, Patricia & Bryman, Alan (toim.), *Becoming and Being Old: Sociological Approaches to Later Life*. London: Sage, 143–157. <https://doi.org/10.1017/s0144686x00013854>
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS, 25–48.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2006, *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS.

- Fågel, Stina 2010. Isovanhemmuutta sukupolvien ketjussa. Kurkistus suurten ikäluokkien lapsuuteen. Teoksessa Fågel, Stina, Rotkirch, Anna & Söderling, Ismo (toim.), *Farkkumummoja ja pehmoaareja. Uusia ikkunoita isovanhemmuuteen*. Helsinki: Väestöliitto, 52–67.
- Fågel, Stina, Rotkirch, Anna & Söderling, Ismo (toim.) 2010. *Farkkumummoja ja pehmoaareja. Uusia ikkunoita isovanhemmuuteen*. Helsinki: Väestöliitto.
- Ginzburg, Carlo 1996. *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Helsinki: Gaudeamus.
- González, Ana Marta 2012. Introduction. Emotional Culture and the Role of Emotions in Cultural Analysis. Teoksessa González, Ana Marta (toim.), *The Emotions and Cultural Analysis*. Surrey: Ashgate, 1–15.
- Harding, Jennifer & Pribram, E. Deidre 2009. Introduction. Teoksessa Harding, Jennifer & Pribram, E. Deidre (toim.), *Emotions. A Cultural Studies Reader*. London: Routledge, 1–23.
- Hirsjärvi, Sirkka & Laurinen, Leena 2004. *Lempeästi mutta lujasti. Suomalaisia sanontoja ja arkiuskomuksia kasvatuksesta*. Helsinki: WSOY.
- Hirsjärvi, Sirkka, Laurinen, Leena & tutkijaryhmä 2000. Kasvatustraditiot ja niiden muuttuminen. Teoksessa Laurinen, Leena (toim.), *Koti kasvattajana, elämä opettajana*. Jyväskylä: Atena, 12–35.
- Hurme, Helena 1986a. *Isoäiti kaksitoistavuotiaan kuvaamana*. Jyväskylä: Studies in Education, Psychology and Social Research 285.
- Hurme, Helena 1986b. *Lasten käsitykset vanhuksista*. Jyväskylä: Studies in Education, Psychology and Social Research 286.
- Hurme, Helena 1988. *Child, mother and grandmother. Intergenerational interaction in Finnish families*. Jyväskylä: Studies in Education, Psychology and Social Research 64.
- Hurme, Helena & Metsäpelto, Riitta-Leena 2004. Iäkkäiden sukupolvisuhteet perheessä. Teoksessa Raitanen, Tarjaliisa, Hänninen, Tuomo, Pajunen, Hannu & Suutama, Timo (toim.), *Geropsykologia*. Helsinki: WSOY, 514–528.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2012. Kannettu kaksoistaakka. Äitiys työssäkäyvien naisten muistelukerronnassa 1940–1950-luvuilta. Teoksessa Saarimäki, Pasi, Hytönen, Kirsi-Maria & Niskanen, Heli (toim.), *Lapsi matkalla maailmaan*. Helsinki: SKS, 321–352.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Rantanen, Keijo (toim.) 2013. *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Hännikäinen, Maritta & Rasku-Puttonen, Helena 2006. Johdanto: Päiväkoti ja koulu vuorovaikutuksellisina yhteisöinä. Teoksessa Karila, Kirsti, Alasuutari, Maarit ym. (toim.) 2006. *Kasvatusvuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 11–16.
- Iltanen, Sonja 2005. Pässinpötkkimästä bleiseriin. Naisten vaatemuistoja. Teoksessa Karisto, Antti (toim.), *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 167–193.
- Jokinen, Eeva & Venäläinen, Juhana (toim.) 2015. *Prekarisaatio ja affektit*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Jyväskylän yliopisto.
- Julkunen, Raija 2004. Hyvinvointivaltio ja sukupuoli. Teoksessa Saarikangas, Kirsi, Mäenpää, Pasi & Sarantola-Weiss, Minna (toim.), *Suomen Kulttuurihistoria 4*. Helsinki: Tammi, 176–185.
- Juvonen, Tuula & Kolehmainen, Marjo (toim.) 2018. *Affective Inequalities in Intimate Relationships*. London & New York: Routledge.
- Karisto, Antti 2005. Suuret ikäluokat kuvastimessa. Teoksessa Karisto, Antti (toim.), *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 17–58.

- Karvonen, Ulla, Heinonen, Pilvi, Tainio, Liisa, Routarinne, Sara & Ahlhom, Maria 2018. Opettajan kosketus oppilaiden koulumuistoissa: opettajan toimintaa selittämässä. *Kasvatus & Aika* 12 (4), 5–21 [www-lähde]. < <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/76611/38371> > (Luettu 5.2.2019).
- Kasvatus & Aika 2018. Teemanumero Kasvatus, koulutus ja muistitieto. *Kasvatus & Aika* 12 (4) [www-lähde]. < <https://journal.fi/kasvatusjaaika/issue/view/5334> > (Luettu 5.2.2019).
- Kempainen, Jaana 2001. *Kotikasvatus kolmessa sukupolvessa*. Jyväskylä: Studies in Education, Psychology and Social Research 190.
- Kinnunen, Taina 2013. *Vahvat yksin, heikot silytyksin. Otteita suomalaisesta kosketuskulttuurista*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kirves, Jenni, Kivimäki, Ville, Näre, Sari & Siltala, Juha 2008. Sodassa kasvaneiden tunneperintö. Teoksessa Näre, Sari (päätoim.), *Sodassa koettua. Uhattu nuoruus*. Helsinki: Weilin + Göös, 212–241.
- Kolehmainen, Marjo & Juvonen, Tuula 2018. Introduction: thinking with and through affective inequalities. Teoksessa Juvonen, Tuula & Kolehmainen, Marjo (toim.), *Affective Inequalities in Intimate Relationships*. London & New York: Routledge, 1–15.
- Kontturi, Katve-Kaisa & Taira, Teemu 2007. Affekti. Käsitteen säikeet, keskustelun lonkerot. *Niin & Näin* (2), 43–45.
- Korhonen, Merja 1994. *Keski-ikäisten naisten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus*. Psykologian lisensiaatintyö. Joensuun yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta, psykologian laitos.
- Korhonen, Merja 2006. Sukupolven merkitys vuorovaikutussuhteissa. Teoksessa Karila, Kirsi, Alasuutari, Maarit, Hännikäinen, Maritta, Nummenmaa, Anna Raija & Rasku-Puttonen, Helena (toim.), *Kasvatusvuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 51–69.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS, 120–144.
- Koski, Leena 2011. Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: SKS, 159–183.
- Kosonen, Ulla 1998. *Koulumuistoja naiseksi kasvamisesta*. SoPhi 21. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kummala, Petteri 2017. Kaupunkiympäristön laatu ja esteettisesti monimuotoisen kaupunkiluonnon lupaus. – *Kulttuurintutkimus* 34 (2–3), 3–15.
- Laitala, Marjo & Puuronen, Vesa 2016. *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Tampere: Vastapaino.
- Lallukka, Kirsi 2003. *Lapsuusikä ja ikä lapsuudessa. Tutkimus 6–12-vuotiaiden sosiokulttuurallisesta ikätiedosta*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 215. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Liljeström, Marianne & Paasonen, Susanna (toim.) 2018. *Working with Affect in Feminist Readings: Disturbing Differences*. London: Routledge. <https://doi.org/10.1177/1464700113483268a>
- Lindgren, Jarl & Ritamies, Marketta 1994. Parisuhteet ja perhe. Teoksessa Koskinen, Seppo, Martelin, Tuija, Notkola, Irma-Leena, Notkola, Veijo & Pitkänen, Kari (toim.), *Suomen väestö*. Helsinki: Gaudeamus, 107–149.

- Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja nro 58. Joensuu.
- Malinen, Antti 2018. Boundless care. Religious farm women and their emotional practices in post-World War II Finland. Teoksessa Juvonen, Tuula & Kolehmainen, Marjo (toim.), *Affective Inequalities in Intimate Relationships*. London & New York: Routledge, 34–48. <https://doi.org/10.4324/9781315107318-3>
- Malinen, Antti & Hytönen, Kirsi-Maria 2018. Kaltoinkohtelun äänet ja hiljaisuudet lastensuojelun historian tutkimuksessa. Teoksessa Hannikainen, Matti, Danielsbacka, Mirkka & Tepora, Tuomas (toim.), *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiankirjoituksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 132–149.
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo 2017. *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Myerhoff, Barbara 1992. *Remembered Lives*. (Ed. and introduction Marc Kaminsky). Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Nieminen, Marjo & Vuorio-Lehti, Minna 2003. Menneisyyden kasvatustodellisuuden lähestymistapoja ja tulkintamahdollisuuksia. Teoksessa Vuorio-Lehti, Minna & Nieminen, Marjo (toim.), *Kasvatushistoria nyt*. Kasvatusalan tutkimuksia 14. Helsinki: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 11–34.
- Näre, Sari 1999. Tunteiden sosiologia yhteiskuntatutkimuksen kentässä. Teoksessa Näre, Sari (toim.), *Tunteiden sosiologiaa I*. Helsinki: SKS, 9–15.
- Ojala, Hanna & Pietilä, Ilkka 2019. Class-based grandfathering practices in Finland. Teoksessa Timonen, Virpi (toim.), *Grandparenting practices around the world*. Bristol: Policy Press, 171–187. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447340645.003.0009>
- Paasonen, Susanna 2017. Affekti suhteina ja intensiteettinä. – *Tieteessä tapahtuu* 35 (2) 2017, 42–43.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: SKS, 93–119.
- Pietilä, Ilkka 2017. Ryhmäkeskustelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 111–130.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.), *Vaeltavat menetit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 331–360.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rahikainen, Marjatta 2001. Ageing Men and Women in the Labour Market. Continuity and Change. *Scandinavian Journal of History* 26 (4), 297–314. <https://doi.org/10.1080/034687501317155103>
- Ratinen, Teemu 2011. Pyhä häpeä. Teoksessa Kainulainen, Siru & Parente-Čapková, Viola (toim.), *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku: Utukirjat, 132–150.
- Rintala, Taina 2003. *Vanhuuskuvat ja vanhustenhuollon muotoutuminen 1850-luvulta 1990-luvulle*. Stakes tutkimuksia 132. Helsinki.
- Riutamaa, Eeva 2016. *Maan korvessa kulkevi. Evakkolasten kasvukokemukset, tunnemuistot ja hyvinvointi*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C osa 424.
- Ruoppila, Veikko 1954. *Kansa lastensa kasvattajana*. Porvoo: WSOY.
- Rönkkö, Riitta 2003. *Isovanhempien merkitys lapsenlapsille kolmessa eri ikäryhmässä*. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma, Kuopion yliopisto.

- Saarenheimo, Marja 1997. *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Helsinki: Vastapaino.
- Savolainen, Ulla 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden kerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Tepora, Tuomas 2018. Kiihkeä historia. Tunteet historian tutkimuksessa. Teoksessa Hannikainen, Matti O., Danielsbacka, Mirkka & Tepora, Tuomas (toim.), *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 77–93.
- Thompson, Paul & Bornat, Joanna 2017. *The Voice of the Past: Oral History*. 4th revised edition. New York: Oxford University Press.
- Timonen, Virpi 2019. Introduction. Teoksessa Timonen, Virpi (toim.), *Grandparenting practices around the world: Reshaping family*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv7h0tzm.6>
- Tuomaala, Saara 2004. *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: SKS.
- Uotinen, Virpi 2005. *I'm as Old as I Feel. Subjective Age in Finnish Adults*. Jyväskylä: Studies in Education, Psychology and Social Research 276.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi & Uitto, Minna 2018. Muistoja sukupuolesta ja tunteista – lastentarhaopettajaopiskelijat kertovat lapsuudestaan. *Kasvatus & Aika* 12 (4), 22–36 [www-lähde]. < <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/76613/38360> > (Luettu 5.2.2019).

FT, dosentti Sinikka Vakimo toimii perinteentutkimuksen yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopistossa.